

УДК 340.15:314.745.25(477.75=512.145)

Д. Кириченко,аспірант кафедри історії держави та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕПОРТАЦІЯ КРИМСЬКИХ ТАТАР У СРСР: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Актуальність теми полягає в тому, що сучасна Україна перебуває в досить важкому політико-правовому становищі стосовно дотримання прав і законних інтересів осіб, котрі перебувають на тимчасово окупованих територіях. Автономна Республіка Крим є частиною української землі, попри всю напруженість процесів, що там відбуваються. Захист кримського населення та кримських татар має стати для України пріоритетним напрямом, так як не дарма проблема в порушенні прав кримських татар на цей період часу розглядається в Гаазі. Варто зауважити, що потрібно аналізувати й навчатися на помилках минулого, щоб у майбутньому їх не допускати. Саме тому актуальність теми депортації кримських татар натеper зростає, постає велика потреба в аналізі та дослідженні цієї проблематики з урахування історичного і правового матеріалу.

У ХХ столітті панував тоталітарний режим, який підкріплювався марксистсько-ленінською ідеологією. У цей період запроваджувався посилений контроль за суспільством та індивідом, в умовах якого не було дотримано права і свободи людини та громадянина.

Мета дослідження полягає у висвітленні проблеми депортації кримських татар у СРСР у контексті історико-правового аналізу.

Дослідження теми депортації кримських татар було табу для радянських учених. Проте чи не найпершу спробу висвітлити політику репресій щодо населення Кримського півострова здійснив російський історик О. Некрич. У книзі «Покарані народи», яка побачила світ у 1978 році в Нью-Йор-

ку, автор не тільки відтворив механізм обмежувально-репресивних заходів радянської влади щодо кримських татар у 1944 році, а й розкрив становище депортованого народу в умовах спецпоселень. Дослідницькі пошуки з історії депортацій населення Криму на рубежі 1980–1990 років продовжені в працях М. Бугая, В. Барана, М. Губогло, В. Земскова, О. Кокуріна, Т. Павлової та інших російських та українських учених. Висока наукова вартість цих досліджень полягала в тому, що вперше до наукового обігу введена значна кількість документів, які раніше були закриті для дослідників.

Упродовж останнього десятиліття ХХ ст. – початку ХХІ століття значний вклад у розробку теми репресій сталінського керівництва щодо національних меншин Криму (німців, греків, татар) у роки Великої Вітчизняної війни здійснили В. Брошеван, М. Вилцан, В. Возгрін, О. Габрієлян, С. Єфимов, В. Зарубін, Ю. Зінченко, Д. Омельчук, В. Реппенінг, А. Наберухін, П. Тигліянц, Р. Хаял.

Примусове переселення кримських татар почалося з постанови Державного комітету оборони СРСР від 11 травня 1944 року про виселення з території Криму татар і їх спецпоселення в Узбецькій РСР [2]. Але репресивні дії щодо кримських татар учинялися ще й раніше. В історичній літературі прийнято це все називати репресією щодо кримських татар, ця точка зору, на нашу думку, є правильною, її генеза буде простежуватися крізь усю статтю.

Варто зазначити, що причини переселення зазначені в цьому наказі до-

сять сумнівно. У ньому зазначалося, що причинами є те, що через військові дії, які відбуваються на півострові Крим, радянська влада боїться можливого шпигунства з боку кримських татар і можливих диверсійних дій. Потрібно зауважити, що сучасні вчені неоднозначно оцінюють ці причини переселення кримських татар, зазначають, що причина крилася у воїстину маніакальній жадобі вождя пошуку винуватців як серед окремих громадян, так і серед цілих народів. З огляду на це, депортація як акт помсти не видається вже такою малоймовірною. Водночас є, здається, і цілком раціональне пояснення. Депортації народів здебільшого мали характер прикордонних «зачисток»: окрім кримських татар, із місць постійного проживання депортовано низку мусульманських і тюркських народів, що на тлі напружених відносин СРСР і Туреччини (Й. Сталін не виключав війни з нею) виглядало цілком логічно: основний удар припав саме на народи, які Й. Сталін зараховував до потенційних «попутчиків» Туреччини [1, с. 90–91].

Відповідно до вищезгаданої постанови, підлягали виселенню всі кримські татари з території Криму та поселення в районі Узбецької РСР. Також установлювався особливий порядок їх виселення, спробуємо проаналізувати умови й порядок виселення.

Спецпереселенцям дозволялося взяти із собою особисті речі, одяг, побутовий інвентар, посуд і продукти в кількості до 500 кг на сім'ю. Майно, споруди, господарські будівлі, меблі та присадибні землі, що залишаються на місці, переходили у власність місцевим органам. Нарком здоров'я СРСР був зобов'язаний призначити на кожен ешелон зі спецпереселенцями одного лікаря та дві медсестри з відповідним запасом медикаментів і забезпечити медичне й санітарне обслуговування спецпереселенців у дорозі; забезпечити всі ешелони зі спецпереселенцями щоденно гарячим харчуванням та окропом [2]. А отже, варто зауважити, що крим-

ські татари виїжджали з власного дому без будь-якої компенсації.

Уже 4 липня 1944 року К. Берія доповідав, що виселення з Криму спецпереселенців – татар, болгар, греків, вірмен – закінчене. Усього було виселено 225 009 осіб, у тому числі татар – 183 155 осіб, болгар – 12 422, греків – 15 040, вірмен – 9 621, німців – 1 119, а також інопідданих – 3 652. Усі татари до місць розселення прибули й розселені в областях Узбецької РСР – 151 604 осіб, в областях РРФСР – 31 551 осіб. Болгари, греки, вірмени й німці в кількості 38 802 осіб перебувають у дорозі в Башкирську АРСР, Марійську АРСР, Кемеровську, Молотовську, Свердловську, Кіровську області та Гур'ївську області Казахської РСР. 3 652 особи іноземців для розселення скеровані до Ферганської області Узбецької РСР. Усі прибулі спецпоселенці розміщені в задовільних житлових умовах. Значна кількість розселених спецпереселенців-татар залучена до роботи в сільському господарстві – у колгоспах і радгоспах, на лісорозробках, на підприємствах і будівництві. Під час проведення операції з виселення на місця і в дорозі пригод не було [3, с. 109]. Хоча важливо зауважити, що існує досить велика проблема стосовно того, що існує суттєве розходження кількості виселеного населення з Криму під час військового протистояння СРСР і Німеччини [4, с. 86].

Варто зупинитися на самій процедурі виселення (депортації) кримських татар. Відповідно до постанови про виселення з території Криму татар і їх спецпоселення в Узбецькій РСР, мало відбуватися виселення кримських татар із доправленням їх в Узбецьку республіку без суттєвих втрат. Але, на нашу думку, виселення кримських татар – це була лише підстава для того, щоб завдяки цьому знищити кримськотатарську націю. Наведемо деякі приклади: відомо, що до місць депортації прибули далеко не всі татари, також різка зміна клімату й сильний стрес через депортацію призвели до великої смертності

серед кримських татар, і виправити цю ситуацію радянська влада ніяк не бажала. Також важливо зауважити, що радянській владі було добре відомо про проблему смертності кримських татар через депортацію, це ми можемо зрозуміти, аналізуючи Спецповідомлення «Про випадки хвороб спецпереселенців кримських татар в Узбекистані». Це спецповідомлення мало «цілком таємний» статус. У цьому повідомленні містилися відомості про те, що серед спецпереселенців кримських татар в Узбецькій РСР значно зросла кількість випадків захворювання малярією та шлунково-кишковими хворобами. У деяких районах ці захворювання можна назвати навіть епідемією. Також у цьому повідомленні наводяться основні причини захворювань, передусім це відсутність профілактичних заходів – незараження осередків і інопрофілактики через відсутність акрихіну й хініну. Гострі шлунково-кишкові хвороби є наслідком уживання сирої води, немитих овочів та антисанітарного стану жителів. Запобіжні заходи не здійснюються через відсутність бактеріофага [5, с. 23].

Отже, радянській владі було відомо про всі проблеми, з якими зіткнулося кримськотатарське населення, але ніяких заходів щодо покращення його становища не було вжито. Також не було вжито заходів щодо зниження смертності через захворювання серед кримських татар, тому впливає логічний висновок, що радянській владі було «на руку» те, що кримські татари помиралі, а отже, справжньою метою цієї депортації можна назвати знищення кримськотатарської нації. Також ми вважаємо, що метою цієї депортації було ще знищення не самої кримськотатарської нації, а відокремлення кримськотатарської громади та виокремлення осіб із етнічної культури кримських татар.

Потрібно зауважити про майно, яке втратили кримські татари внаслідок депортації. Було втрачено 80 тисяч будинків, понад 34 тисячі присадибних ділянок, близько 500 тисяч голів худоби,

майже 4 тисячі тонн пшениці, кукурудзи, ячменю, борошна, круп та інших видів сільськогосподарських продуктів. Також перед виселенням кримські татари в засіки держави засипали 40 тисяч тонн хліба, 40 центнерів тютюну, 95 тисяч літрів вина, 314 центнерів сухофруктів, 43,2 тисячі штук овчин, 554 тонни вовни [6, с. 12].

Варто нагадати, що водночас залишалися невідомими для широкого загалу приклади мужності й звитяги представників кримськотатарського народу, які боролися з ворогом у складі військових частин і з'єднань Червоної Армії, партизанських загонів, підпільних організацій і груп. Тобто важливо зазначити, що через події депортації та зневагу радянської влади до кримських татар не висвітлювався той факт, що татари не можуть уважатися зрадниками, так як із 560 тисяч кримських татар, які проживали на території СРСР, 137 тисяч були мобілізовані до Червоної Армії, 57 тисяч загинуло до 1944 року в боротьбі з гітлерівською навалою [7, с. 45].

Через ці всі причини навіть непоміченою залишалася постать двічі Героя Радянського Союзу, лауреата Сталінської премії, легендарного льотчика, кримського татарина Аметхана Султана, який, незважаючи на свій особистий внесок у перемогу, постійно відчував всілякі утиски від владних структур.

Щодо умов проживання кримських татар у місцях, куди вони були депортованими, то, згідно зі свідченнями очевидців, сім'ї розміщали в кімнаті в бараку з місцем для вогнища на долівці без грубки. Паливом не забезпечували, воду брали в арику, що протікав через село. Жодних продуктів харчування нам не видавали. Жодних земельних ділянок теж не надавали. Хто міг, той працював на колгоспних полях. У перший рік проживання на засланні ми всією сім'єю захворіли на малярію, від чого померли мої сестрички, а також бабуся. Захворювання серед кримських татар були масовими внаслідок невла-

штованості побуту й недоїдання. Декотрі сім'ї вимерли повністю. Навчатися могли лише в узбецьких школах [8]. А отже, порушувалися всі права кримських татар і ніякої компенсації від держави вони не отримували. Замість вирішення цих проблем, радянська влада була зайнята перейменуванням міст у Криму.

Отже, можна зробити висновки. Радянська влада своїми підступними діями почала репресивні дії щодо кримських татар ще в 1941 році. Події, що сталися в 1944 році, лише стали продовженням. Події 1944 року ввійшли в історію кримських татар червоними сторінками, вони принесли багато смерті й під час депортації, стали причинами хворобливості та смертності кримських татар і після депортації. Крім втрати власного житла й речей, які накопичувалися роками, кримські татари втратили власну батьківщину, на нашу думку, в думках радянських політиків ще була думка, що депортація підштовхне кримських татар до відмови від віри та власної ідеології, що супроводжується етнічним походженням.

Крім цього, після депортації радянська влада залишила кримських татар напризволяще. Також багато гноблень зазнали і страждань пережили військові діячі, котрі виконували службові накази та вчиняли героїчні подвиги задля перемоги радянської влади у війні, але це все залишалося поза увагою й після закінчення війни вони не мали ніяких привілеїв, а були направлені до спецпереселенців, до того ж про них не згадувалося в тогочасній пресі, їхні імена не були вписані в історію.

Варто зауважити, що жахливим було те, що доля кримських татар не висвітлювалася в пресі й історичних довідках. А прості люди, вірячи агітаційній ідеології радянської влади, що всі вони надалі можуть виявитися зрадниками та диверсантами, відмовляли в допомозі кримським татарам.

Ключові слова: депортація, кримські татари, спецпереселенці, Автономна Республіка Крим, радянська влада.

У статті досліджено основні причини та наслідки депортації кримських татар у світлі суперечливості політики радянської влади. Проаналізовано правові документи того часу, що встановлювали депортацію, і спеціальні повідомлення радянській владі з грифом «секретно» щодо погіршення стану здоров'я та підвищення смертності кримських татар через їхню депортацію. Описано наслідки депортації кримських татар. Крім наслідків депортації кримських татар, що полягають у погіршенні їхнього здоров'я, проаналізовано наслідки щодо кількості втраченого майна й навіть наслідки для розвитку подальшої історичної науки, які полягають у тому, що наука втратила багато історичних джерел та імен, котрі своїми героїчними вчинками допомогли СРСР у перемозі в Другій світовій війні.

В статье исследованы основные причины и последствия депортации крымских татар в свете противоречивости политики советской власти. Проведен анализ правовых документов того времени, которые устанавливали депортацию, и специальных сообщений советской власти с грифом «секретно» об ухудшении состояния здоровья и повышении смертности крымских татар из-за их депортации. Описаны последствия депортации крымских татар, состоящих в ухудшении их здоровья, проанализированы последствия по количеству утраченного имущества и даже последствия для развития дальнейшей исторической науки, которые заключаются в том, что наука потеряла много исторических источников и имен, которые своими героическими поступками помогли СССР в победе во Второй мировой войне.

The main causes and consequences of deportation of the Crimean Tatars in the light of the contradictory nature

of the policy of the Soviet power are investigated. The analysis of the legal documents of the time that established the deportations was conducted, and special reports were reported to the Soviet authorities with a secret stamp on the deterioration of the health and mortality of the Crimean Tatars for their deportation. The consequences of deportation of the Crimean Tatars are described. In addition to the consequences of the deportation of the Crimean Tatars related to the deterioration of their health, the consequences, the amount of lost property and even the consequences for the development of further historical science are analyzed, which consist in the fact that science has lost many historical sources and names that, through their heroic actions, helped USSR in the victory in the Second World War.

Література

1. Бекирова Г. Крымские татары. 1941–1991 (опыт политической истории) / Г. Бекирова. – Симферополь : Издательский дом «Тезис», 2008. – Т. 1. – 2008. – 480 с.
2. Постанова № 5859-сс державного комітету оборони СРСР від 11 травня 1944 року про виселення з території Криму татар та їх спецпоселення в Узбецькій РСР (за підписом Голови державного коміте-

ту оборони Й. Сталіна) // Російський державний архів соціально-політичної історії. – Ф. 644. – Оп. 1. – Спр. 252. – Арк. 137–144. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.archives.gov.ua/Sections/Crimea_60/photos_03.php?1#photo.

3. Повідомлення Л. Берії Голові держкомітету оборони Й. Сталіну про виселення татар, болгар, греків, вірмен із Криму // Коммунист. – 1991. – № 3. – С. 109.

4. Хаяли Р. Крым в период Второй мировой войны: историография и опубликованные источники / Р. Хаяли // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ. – К., 2003. – Вип. 23. – С. 83–88.

5. Таємне повідомлення // ДАРФ. – Ф. 9479. – Оп. 1. – Спр. 160. – С. 23.

6. Котигоренко В.О. Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації / В.О. Котигоренко ; НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К. : Світогляд, 2005. – 222 с.

7. Губогло М.Н. Крымско-татарское национальное движение / М.Н. Губогло, С.М. Червоная. – М., 1992. – Том II : Документы. Материалы. Хроника. – 1992. – С. 44–46.

8. Из спогодів Леннара Ібраїм оглу тизикова, кримського татарина, 1936 р. н. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kirimtatar.com/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=50&Itemid=403.

